

Ann Bergman

Edward Granter:

Critical social theory and the end of work

Farnham: Ashgate, 2009

Hur är det nu? Tar arbetet slut, minskar det i betydelse eller handlar det snarare om att det ändrar skepnad? Rymmer arbete en potentiell förutsättning för frihet eller är det en process om inte leder till annat än en exploatering, polarisering och degradering av mänskligheten? Inom den samhällsvetenskapliga forskningen förhåller man sig i de flesta fall på ett eller annat sätt till arbete. Ofta handlar det om analyser av arbetets och produktionens roll i det kapitalistiska samhället och dess konsekvenser för såväl individ som samhälle. Beträffande den bok som här recenseras, *Critical social theory and the end of work* (ingår i serien "Rethinking Classical Sociology"), skriven av Edward Granter, kan redan nu avslöjas att den på ett övertygande sätt hårdlanserar arbetsbegreppet och dess ofrånkomliga relevans för samhällsvetenskaplig forskning, emancipation och social förändring. I många svenska sammanhang översätts "the end of work" med arbetets död. I Granter's fall är det inte arbetets död i den definitiva bemärkelsen som belyses utan snarare dess förändring.

För att förstå vårt samtida samhälle – vad som bidragit till dess nuvarande form och det som med största sannolikhet kommer att forma det framgent – krävs att vi tar arbetsbegreppet på allvar. Detta betyder emellertid inte att vi som hävdar begreppets relevans ska undvika teoribildningar och idéer som kretsar

kring arbetets upphörande och slut. Enligt Granter ska vi göra precis tvärtom, det vill säga inkorporera dessa teorier i våra analyser. Granter's bok utgör härvidlag en gedigen och sammanhållen argumentation kring varför vi inte ska släppa arbetet ur sikte – vare sig som

Ann Bergman är lektor i arbetsvetenskap vid Avdelningen för arbetsvetenskap, Karlstads universitet.
ann.bergman@kau.se

analytisk kategori eller empiriskt fenomen. Hur tar han sig nu an denna grannliga uppgift, det vill säga att hantera tesen om arbetets upphörande utifrån ett socialt kritiskt perspektiv utan att ta död på själva arbetet som fenomen eller som begrepp? Granter's metod bygger på en idékritik och han utgår från ett antal

teorier och idéer om arbetets upphörande. På så sätt fångar han upp det han benämner en försakad men lovande analytisk tråd inom "critical social theory" och påvisar samtidigt arbetets betydelse i historisk, samtida och inte minst i framtida bemärkelse.

Granters bok är således en bok om idéer om arbete utan att – paradoxalt nog – fastna i idésfären. Genom att granska brister och förtjänster i olika teori- bildningar som rör arbetets upphörande kan vi, enligt honom, nå insikter i hur samhället fungerar på en såväl strukturell som ideologisk nivå. Granters marxistiska influenser går inte att ta miste på och han deklarerar att han utgår från ett kritiskt socialt perspektiv i sin ideologikritik. För honom är makt- och dominansförhållandena i samhället av strukturell karaktär. Eftersom dessa förhållanden reproduceras genom människors falska medvetande måste vi bidra till att skingra dessa dimslöjor för att på så sätt komma åt de alternativa möjligheter som vårt samhälle trots allt rymmer. Det är med andra ord en synnerligen ambitiös ansats Granter har i sin bok. Nedan redogörs kort för de olika kapitlens bidrag och budskap i förhållande till författarens inledande ambition.

Efter det inledande kapitlet rymmer det nästkommande en översikt över den historiska utvecklingen av arbete och över industrialiseringens framväxt. Redogörelsen fokuserar dels på utvecklingen av ideologierna kring arbete, dels på själva arbetsbegreppet och på arbete som social praktik. Kapitlet syftar till att påvisa elasticiteten både i det empiriska fenomenet arbete och i begreppet arbete, det vill säga att det i båda fallen finns en möjlighet till utmaning och förändring. Granter lyfter vidare fram vad han kallar 1900-talets stora paradox vad gäller arbete, vilken utgörs av två vitt skilda logiker som närs genom industrialiseringen och kapitalismen. Å ena sidan finner vi den logik som utvecklas bland fabriksarbetarna och som baseras på vikten av arbete, arbetsmoral och på övertygelsen om arbetets nödvändighet. Å andra sidan utvecklas det bland fabriksägarna en logik som handlar om att ersätta människor med teknik och så långt det går rationalisera bort överflödiga kostnader – det vill säga människor. Denna paradox som bygger på arbetets nödvändighet för arbetaren – vilket tar sig uttryck i både ideologi och praktik – och nödvändigheten för kapitalisten att i möjligaste mån rationalisera bort dessa arbetare följer med oss genom hela boken. Ibland är den mer explicit, ibland mindre, men oavsett de sätt på vilken denna motsättning närvarar i texten framstår den i första hand som en möjlighet till radikal förändring och inte som en orsak till massarbetslöshet.

Det tredje kapitlet bygger på en beskrivning av ett antal utopiska tänkare som samtliga pekar ut upphörandet av arbete – i dess nuvarande form – som ett led i deras tankar om ett bättre framtida samhälle. Granter lyfter fram More, Fourier, Etzler, Bellamy och Morris och visar hur den underliggande dynamiken kring diskursen om arbetets upphörande börjar ta form. Det handlar exempelvis om

tankar rörande relationen mellan olika mänskliga behov, om konsumtionens betydelse och om arbetet är nödvändigt eller ej. Trots att utopierna i vissa delar skiljer sig åt berör de alla på olika sätt hur arbetstiden kommer att minska och hur den totala arbetsbördan kommer att reduceras. Den huvudsakliga anledning, som anges till detta, är teknikutvecklingen. Granter konstaterar vidare att utopisternas framtidsvisioner i vissa fall bygger på tankar om frihet från arbete och i andra fall om frihet i arbetet. Oavsett vilket förhållningssätt utopisterna har i det avseendet menar Granter att deras tankar om arbetets upphörande – i dess nuvarande form – är en form av kritisk social teori och därför inte ska negligeras.

I kapitel fyra berörs hur Marx, enligt Granter's tolkning, utvecklar sina idéer om arbetets upphörande. Granter tar här fasta på Marx tankar om att endast en radikal förändring av det av kapitalismen genererade arbetet kan öppna upp för människans frihet, möjlighet till självförverkligande och möjlighet att nå sitt sanna väsen. Istället för att fastna i diskussionen, huruvida Marx tankar är realistiska eller ej, tar Granter fasta på att Marx i sin analys ställer det icke existerande mot det existerande och betonar att detta är en kraftfull metod för en kritisk social teori.

I kapitel fem tar Granter utgångspunkt i Marcuse och hans analyser kring arbetets upphörande. Granter visar hur denne – inspirerad av Marx – utvecklar fruktbara tankar om social förändring och dess villkor. Den centrala företeelsen i det här kapitlet är distinktionen mellan frihetens och nödvändighetens sfär. I samband med denna dikotomi diskuteras arbetsdelningens logik och konsekvenser, som å ena sidan innebär att arbete i nödvändighetens sfär är exploaterande och å andra sidan att arbetet inom frihetens sfär är kreativt och utvecklande. Marcuses antagande om att separationen av dessa två sfärer är det som vidmakthåller den endimensionella människan och förhindrar en förening av det nödvändiga och det fria i de kreativa aktiviteter, som skapar hela och fria människor. En total frånvaro av arbete framställs som en omöjlighet, medan helt nya former av arbete dock är en möjlighet. Marcuses analyser av arbetets upphörande – så som vi idag känner till och erfar det – är enligt Granter ett nödvändigt redskap i utvecklandet av nya alternativ.

Granter vänder i kapitel sex blicken mot befintliga empiriska studier om hur arbetstiden har förändrats över tid och hur anställningsförhållanden har sett ut och ser ut. Han för även en diskussion kring förhållandet mellan arbete och fritid. Här konstaterar han att det visserligen råder en strukturellt genererad arbetslöshet, men att den i ett större sammanhang inte är så alarmerande att det går att tala om arbetets död eller utplåning. Dessutom finns det studier som visar att människor arbetar mer än någonsin och att arbete och fritid i vissa avseenden flyter ihop. Det går således enligt Granter inte heller att på empirisk grund hävda att arbetet tar slut och minskar i betydelse.

Kapitel sju kretsar kring Gorz tankar om relationen mellan teknologi, social förändring och arbete och hur dessa förhåller sig till dåtida tänkare som Marx och mer samtida tänkare som Negri och Marcuse. Granter menar att ett viktigt bidrag hos Gorz är att han utvecklar idéer om hur arbete och livet i övrigt ska kunna förenas – inte på arbetets villkor som är fallet idag – utan på människans villkor. Frihet, självförverkligande och glädje är förenligt med arbete om utvecklingen av det tar en annan riktning än den vi ser och erfar idag. Gorz slutsatser om att det nuvarande sättet att organisera arbetet är irrationellt för mänskligheten och för samhället, är enligt Granter övertygande. Vad Gorz däremot inte lyckas lika bra med är att visa hur en medvetenhet kring ett frihetssträvande ska kunna utvecklas under rådande omständigheter. Frågan hur Gorz projekt ska kunna bli en realitet besvaras med andra ord inte.

Huruvida arbetsbegreppets position som nyckelbegrepp står sig i förhållande till några andra inflytelserika begrepp, diskuterar Granter i kapitel 8. Här lyfter han fram teoretiker som Offe och Habermas. Beträffande Offe fokuseras hans diskussion om arbetets minskade betydelse genom en ökad heterogenitet vad gäller såväl form som innehåll, en försvagad arbetsmoral och en ökad arbetslöshet. När det gäller Habermas redogörs och problematiseras hans tes om att en kritisk social teori måste frigöra sig från det rådande produktionsparadigmet för att förändring ska kunna ske. I kapitlet berörs även hur "cultural studies" utmanat arbetsbegreppet genom en fokusering på konsumtion, livsstil och identitet. Trots att samhället förändrats och kapitalismen manifesterar sig på sätt, som till delar skiljer sig från den tidiga industrialiseringen, menar Granter att samliga berörda tänkare som utmanar arbetsbegreppet inte kan frigöra sig från det. Till exempel hänger konsumtion och produktion ihop. Att arbetet blir allt mer heterogent innebär inte att det minskar i betydelse, utan snarare att det tränger sig in på allt fler områden.

I kapitel nio relateras teorier kring arbetets upphörande till teorier om globalisering. Här visar Granter hur kapitalismen och globaliseringen tillsammans med avregleringar genererar villkor, som inte betyder att arbetstillfällen försvinner utan snarare att somliga av dem förflyttas. Den ökade osäkerheten vad gäller arbetstillfällen och anställningskontrakt kan inte heller sägas bidra till att arbete på den ideologiska nivån minskar i betydelse. Globalisering eller ej, arbete har alltså stort betydelse för människor i deras liv både vad gäller tanke och handling.

Kapitel tio återknyter till den inledande diskussionen. Granter argumenterar här med förnyad kraft för att teorier om arbetets upphörande i förening med kritisk social teori rymmer en förändringspotential, som vi på långa vägar inte har utnyttjat. De olika försöken att ersätta arbete och dess betydelse för samhället med andra företeelser och idéer misslyckas, enligt Granter. Han är dock noga med att understryka att det inte rör sig om ett antingen/eller. I vårt komplexa

samhälle spelar visserligen arbete en central roll, men vi måste även infoga andra företeelser som är viktiga för socialt liv. Till exempel måste vi ta hänsyn till såväl konsumtion som fritid, vilka båda är relaterade till arbete. Trots att vi bör rikta kritik mot arbete i dess nuvarande form, betyder det inte att det måste upphöra fullständigt. Det rör sig snarare om att förändra de sociala relationer, som idag konstituerar arbete och dess exploaterande och degraderande former. Teorier som på olika sätt belyser arbetets upphörande ska därför beaktas – om de omsätts till praktik – då de kan bidra till genomgripande sociala förändringar.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det är en läsvärd bok med ett intressant och utmanande grepp. I sin genomgång av en rad olika centrala amerikanska och europeiska teoretiker inom området belyses idéer och ideologier ur ett historiskt perspektiv och vävs ihop med en kritisk analys av det moderna samhället. Granters balansgång mellan å ena sidan antagandet om hur teknik och automation kommer att leda till massarbetslöshet och å andra sidan utopier där tekniken kommer att befria oss från den exploatering och alienering, som är arbetets ständige följeslagare, är uppfriskande. Granters ansats bidrar dessutom till ett kontrafaktiskt resonemang om framtiden och arbetets roll i denna framtid.

Vad man saknar i denna annars så omfattande och kreativa analys är en diskussion kring den reproduktiva sfären och därmed också kring könsarbetsdelningen. Kvinnors vara eller inte vara inom såväl det betalda som obetalda arbetet är inte bara en central empirisk fråga, utan också en teoretisk och analytisk sådan i diskussionen kring vad som är arbete eller ej och vad som ingår i nödvändighetens sfär eller ej. Vidare hade jag gärna sett någon referens till någon feministisk utopi, där vi har inslag av allt det Granter vurmar för – en visionärt och utopiskt tänkande, ett kontrafaktiskt tänkande, en ideologikritik och ett emancipatoriskt projekt. Det kan tyckas förment att kritisera det frånvarande i Granters gedigna arbete; det är ju många gånger det enklaste sättet att rikta kritik mot ett verk och här är kön bara en aspekt av vad som är frånvarande. Men å andra sidan; det är ju precis det Edward Granter själv uppmanar till, det vill säga att rikta en kritisk blick mot de idéer som lägger dimridåer över sakernas tillstånd och som försvarar för det alternativa (jämlika) samhället att komma till stånd.

